

Suomi Neuvostoliiton kulttuuridiplomatian keskiössä

Simo Mikkonen:

”Te olette valloittaneet meidät!” Taide Suomen ja Neuvostoliiton suhteissa 1944–1960. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2019. 332 s. ISBN 978-951-858-1294.

Akatemiatutkija Simo Mikkonen Jyväskylän yliopistosta luo uudessa kirjassaan kattavan kuvan Suomen ja Neuvostoliiton välisistä taiteilijavierailuista Moskovan välirauhansopimuksen jälkeisestä syksystä 1944 aina 1950-luvun loppuun. Mikkonen analysoi sodan jälkeen vihollisista ystäviksi muuttuvien naapurusten välisten kulttuurisuhteiden politiikkaa, organisaatioita ja käytäntöjä suomalaisia ja venäläisiä arkistoaineistoja hyödyntäen. Hän täydentää niistä saamaansa informaatiota sanoma- ja aikakauslehtiaineiston ja kulttuurivaihtoon osallistuneiden muistelmista ja haastatteluista.

Mikkosen teos liittyy valtioiden rajat ylittävien (”transnational”) kulttuurikontaktien historialliseen tutkimukseen, jossa on viime vuosina alettu tutkia myös Neuvostoliiton kylmän sodan ajan kulttuuridiplomatiaa ja -vaihtoa sen sijaan, että olisi keskitytty ainoastaan Yhdysvaltojen harjoittamaan kulttuuridiplomatiaan. Mikkonen osoittaa, että yksilöillä oli merkittävä rooli Suomen ja Neuvostoliiton taidesuhteissa. Hän perustaa argumenttinsa Suomi-Neuvostoliitto-Seuran, Suomen Kansallisoopperan ja -baletin, muiden taidejärjestöjen ja yksittäisten taiteilijoiden sekä Neuvostoliiton puolueen ja hallinnon kulttuurielinten ja niiden alaisuudessa toimivien taide-elinten edustajien välisen kulttuuriyh-teistyön analyysiin.

Mikkonen sijoittaa tutkimuksensa osaksi laajempaa Suomen ja Neuvostoliiton välisten suhteiden tutkimuskenttää. Siinä pääpaino on ollut ”korkean tason” politiikan analyysissä kulttuuristen aspektien jäädessä vähemmälle tai jopa kokonaan sivuutetuiksi. Mikkosen teos onkin ensimmäinen kokoava tutkimus Suomen ja Neuvostoliiton välisten kulttuurisuhteiden kehityksestä ja heijastumisesta suomalaisen taide-elämään. Aikaisemmin ilmestyneet tutkimukset ovat analysoineet lähinnä naapurusten välisten instituutioiden historiaa, kuten Ville Pernaan Neuvostoliittoinstituutin ja Kaisa Kinnusen Suomi-Neuvostoliitto-Seuran historiaa käsittelevät teokset.

Mikkosen teoksen pääpaino on Neuvostoliiton esittävien taiteilijoiden – muusikoiden, tanssiryhtyeiden, kuorojen, oopperalaulajien, balettitanssijoiden ja säveltäjien – vierailuissa Suomeen. Muiden taiteen alojen vaihdon analyysi on jätetty kirjassa vähäiseksi. Mikkonen tähdentääkin, että kirjallisuus, kuvataiteet ja teatteri olivat vielä 1940- ja 1950-luvuilla vähäisessä roolissa maiden välisissä suhteissa. Niiden vaihto pääsi kunnon vauhtiin vasta 1960-luvulla, samoihin aikoihin kuin Suomen ja Neuvostoliiton välinen kulttuurivaihtosopimus solmittiin. Vasta sen jälkeen näiden valtioiden kahdenvälinen vaihto virallisesti alkoi. Kirjan jälkimmäinen puolisko onkin omistettu suomalaisten kapellimestarien, oopperalaulajien ja balettitanssijoiden, säveltäjien, ja koreografien Neuvostoliittoon suuntautuvien vierailujen ja esiintymisten kuvaamiseen. Mikkonen analysoi kattavasti, keitä ja milloin Neuvostoliitosta Suomeen lähetettiin, miten taiteilijaryhmien ja kulttuuridelegaatioiden poliittinen ja ideologinen valvonta toimi, miten se vaikutti heidän vuorovaikutukseensa suomalaisten kollegojensa kanssa ja miten yleisö suhtautui neuvostoliittolaisten esityksiin. Vastaavia kysymyksiä esitetään myös, kun käsitellään suomalaisten vierailuja Neuvostoliittoon.

Venäläisten esittävien taiteilijoiden kulttuurivierailujen kuvauksesta havaitsee, että Mikkosen työllä on paljon yhteneväisyyksiä Neuvostoliiton kulttuuridiplomatiasta ilmestyneen kirjallisuuden ja artikkelien kanssa (mm. Kiril Tomoff ja Meri Herrala). Vertailu Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen kylmän sodan ajan kulttuurisuhteisiin olisi tuonut lisätietoa siitä, miksi Suomella oli merkittävä osa Neuvostoliiton kulttuuridiplomatiassa sekä suurvaltojen järjestelmien ja kulttuurien välisessä kilpailussa jo heti toisen maailmansodan jälkeen.

Mikkonen argumentoi, että Neuvostoliitolla oli ideologia ja poliittisia syitä lähettää taiteilijoitaan Suomeen. Suomi ei ollut ainoastaan – Mikkosen sanoin – eturintamassa neuvostoliittolaisten taiteilijaryhmien lähettämisessä Euroopan-kiertueille. Korostettakoon, että Suomi sijaitsi sodanjälkeisinä vuosina muotoutuvan Neuvostoliiton kulttuuripiirin keskiössä idän ja lännen välillä. Suomi oli tärkeä neuvostotaiteilijoiden poliittisen

ja ideologisen lojaalisuuden testauspaikka, mitä Mikkonen painottaakin. Tämän lisäksi Suomi toimi Neuvostoliiton taiteilijoiden markkinointipaikkana ennen kuin hallinto lähetti heidät laajemmille kapitalistisille markkinoille. Mikkonen pitäytyy tutkimuksellisessa viitekehysessään enimmäkseen Suomen ja Neuvostoliiton välisissä suhteissa, sitoen Suomen länsieurooppalaiseen kontekstiin. Tässä yhteydessä Mikkosen tutkimus on uraauurtava luodessaan yleiskuvan Suomen ja Neuvostoliiton välisistä kulttuurisuhteista – aikana, jolloin moni Länsi-Euroopan valtio houkutteli turhaan johtavia neuvostotaiteilijoita samaan aikaan, kun heitä suorastaan tyrkytettiin esiintymään Suomessa.

Neuvostoliiton kulttuuridiplomatian tutkimuksessa on korostettu, että sen propagandan tarkoituksena oli ystävällismielisen kuvan luominen maan politiikasta, järjestelmästä ja kulttuurista. Tämän propagandan välittämistä Suomeen ennakoivat Suomen ja Venäjän kansojen välisen ystävyyseuran perustaminen talvisodan jälkeen toukokuussa vuonna 1940. Ystävyyseuran toiminta kuitenkin kiellettiin, millä oli suora yhteys Suomen Kommunistisen Puolueen (SKP) toimimiseen ”maan alla” vuoteen 1944 saakka. Kommunistit palasivat kuitenkin poliittiselle ja kulttuuriselle kentälle jatkosodan päätäneen välirauhansopimuksen jälkeen syksyllä vuonna 1944. SKP:n ehdokkaita oli Suomen ensimmäisissä eduskuntavaaleissa Suomen Kansan Demokraattisen Liiton (SKDL) ehdokaslistoilla maaliskuussa vuonna 1945. Mikkonen osoittaa tapaustutkimustensa avulla, että SNS:llä oli merkittävä asema Neuvostoliiton Suomeen suuntautuvassa propagandassa heti perustamisestaan, lokausta 1944 lähtien. Mikkonen asettaakin kirjassaan Suomen ensimmäiset sodanjälkeiset eduskuntavaalit kontekstiinsa osana Neuvostoliiton poliittis-kulttuurisia vaikutusyrityksiä, joihin neuvostotaiteilijoiden sodanjälkeiset esiintymiset Suomessa SNS:n vieraina liittyivät. Neuvostoliiton kulttuurivaikutuksen päämääränä oli muuttaa korkeatasoisen taiteen ja sen edustajien avulla Suomen itsenäisyyden aikainen Neuvostoliiton viholliskuva ja naapuruussuhteiden asema vihollisista ystäviksi. Suomen ja Venäjän kansoja yhdistävä kansalaisjärjestö SNS toimikin aluksi välittäjänä suomalaisten taidelaitosten ja Neuvostoliiton välillä. Mikkonen osoittaa, että SNS:stä tuli jopa tärkeämpi poliittinen toimija kuin välirauhansopimuksen mukaisesti lakkautettujen fasististen järjestöjen tilalle keskeiseksi toimijoiksi vakiintuvista Suomen Kommunistisesta puolueesta ja Suomen Kansan Demokraattisesta Liitosta. Samalla hän juurruttaa teoksensa osaksi myös suomalaista vasemmistoa ja kommunisteja käsittelevää tutkimusta.

SNS:stä yritettiin kuitenkin tehdä aluksi poliittisesti laajapohjainen kansalaisjärjestö, jonka toimintaan myös suomalaiset porvarilliset puolueet voitaisiin kytkeä muuttaen Suomen sodanjälkeistä poliittista- ja mielipideilmastoa Neuvostoliittoon kohtaan ystävällis-

mielisempään suuntaan. Mikkonen osoittaa, että tämä päämäärä ei välttämättä toteutunut. Tästä todistaa se Mikkosen havainnoima seikka, että Neuvostoliiton johtama Liittoutuneiden valvontakomissio järjesti varhaisimmat kulttuurivierailut ennen ensimmäisiä eduskunta-vaaleja. On ensiarvoisen tärkeää, että Mikkonen nivoo Liittoutuneiden valvontakomission kulttuuripoliittisen toiminnan neuvostotaiteilijoiden esityksiin sodanjälkeisessä Suomessa.

Mikkonen ei kuitenkaan mielestäni selvitä tarpeeksi Suomen sodanjälkeistä tilannetta Neuvostoliiton etupiirissä sekä keskisen Itä-Euroopan valtioiden yhteydessä. Suomen asemastahan oli Neuvostoliiton intressipiirissä sovittu jo Teheranin konferenssissa vuonna 1943, ja vahvistettu välirauhansopimuksessa syksyllä 1944. Myös Jaltan ja Potsdamin konferenssien päätökset vuodelta 1945 olivat sinetöineet sodanjälkeisen Euroopan jaon lännen ja Neuvostoliiton etupiireihin. Neuvostoliiton kulttuurivierailujen kautta vahvistui kuva siitä, että Suomi kuului sen etu- ja kulttuuripiiriin, minkä muut valvontakomission jäsenet hyväksyivät – siitä huolimatta, että Suomelle välirauhansopimuksen pykälissä velvoitettuja määräyksiä valvoi liittoutuneiden yhteinen komissio. Ehkäpä näiden sopimusten ansiosta liittoutuneet alkoivat vahvistaa propagandaansa Suomessa vasta 1940-luvun lopussa. Neuvostoliiton johtama komissio oli silloin jo poistunut Suomesta Pariisin rauhansopimuksen voimaantulon jälkeen vuonna 1947, ja neuvostovaltion kulttuurivaihto alkoi vähitellen laajentua Euroopan laajuiseksi.

Mikkonen ei myöskään analysoi laajemmin, miksi Suomi oli sodan jälkeen merkittävä poikkeus kapitalististen maiden joukossa. Tämä liittyy Suomen sotaa edeltävään, sodanaikaiseen ja –jälkeiseen asemaan. Suomi oli ainoa Saksan sodanaikainen liittolainen, joka vältti Itä-Euroopan kansandemokratisointiprosessin. Puna-armeija vyöryi sodan jälkeen vapauttamaan keskisen Itä-Euroopan valtiot Wehrmachtilta, mutta Suomi säilyi miehittämättä. Sen sijaan Suomessa Puna-armeijan kuoro valloitti yleisön tammikuussa 1945. Lukuisat neuvostoliittolaiset kulttuurivierailut osoittivat Suomeen kohdistuneen vastaanlaisen Neuvostoliiton kulttuurivaikutuksen kuin Keski- ja Itä-Eurooppaan ennen läntisen kulttuurivaihdon alkamista. Tässä propagandassa taide valjastettiin julistamaan neuvostojärjestelmän ylivaltaa Suomelle historiallisesti ja kulttuurillisesti läheisen Saksan fasistisen järjestelmän kukistuttua. Se, että Neuvostoliitto kohteli Suomea kulttuuridiplomatiassaan vastaavalla tavalla kuin muuta Itä-Eurooppaa selittää, miksi Suomen kulttuurivaihto Neuvostoliiton kanssa oli merkittävämpää kuin muualla lännessä heti sodanjälkeisinä vuosina. Euroopassa alettiin perustaa ystävyysseuroja Neuvostoliiton kanssa vasta 1950-luvun puolivä-

listä lähtien, läntisten kulttuurivaikutteiden yleistyessä samanaikaisesti myös Suomessa.

Kirjan mielenkiintoisinta antia on analyysi Neuvostoliiton vaikutusyrityksistä Suomen politiikkaan kulttuurivierailujen avulla Suomen eduskunta- ja presidentinvaalien aikana. Lukuisten vuoden 1945 kulttuurivieraiden jälkeinen noin vuoden hiljaiselo ei johtunut ainoastaan Neuvostoliiton kulttuuripolitiikassa aktiivisen Andrei Zhdanovin siirtämisestä valvontakomission johdosta Moskovaan vuoden 1945 lopulla, vaan – kuten Mikkonen osoittaa – siitä, että vaaleja ei vähään aikaan järjestetty. Analysoidessaan Neuvostoliiton vaikutusyritystä Suomen politiikkaan vuoden 1958 yöpakkaskriisin aikana Mikkonen avaa merkittävää valtioiden välisten poliittisten ja kulttuurisuhteiden keskinäisyyttä. Yöpakkaset syntyivät Neuvostoliiton tyytymättömyydestä K. A. Fagerholmin enemmistöhallituksen kokoonpanoon, josta kommunistit oli syrjäytetty. Naapurimaiden välinen kulttuurivaihto jatkui siitä huolimatta, että Neuvostoliitto veti suurlähettiläänsä pois Suomesta ja painosti Fagerholmin hallitusta eroamaan. Korostaisin vielä, että diplomaattisista kriiseistä huolimatta Neuvostoliiton ja Suomen kulttuurivaihdon jatkumisesta on selvää samankaltaisuutta suurvaltojen kulttuurisen yhteistyön kanssa. Usein Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen kulttuurisuhteet eivät katkenneet edes maailmanlaajuisista, lähes sotilaallisiksi konflikteiksi eskaloituvista kriiseistä huolimatta (esim. Suezin ja Unkarin kriisit vuonna 1956 ja U-2 -vakoilukoneen alas ampumisen kriisi vuonna 1960).

Mikkosen teos on täynnä mielenkiintoisia yksityiskohtia. Erityisesti Suomen Kansallisoopperan ja -baletin neuvostoliittolaisia kulttuurisuhteita käsittelevä luku tarjoaa uutta tietoa suomalaisten kulttuurilaitosten ja niiden taiteilijoiden kanssakäymisestä neuvostoliittolaisten kollegojensa kanssa. Myös kuvaukset suomalaisten ja neuvostoliittolaisten säveltäjien tapaamisista ovat erityisiä, sillä niistä käy ilmi, miten erilaisissa järjestelmissä elävien henkilöiden vapaus vaihtaa ammatillista informaatiota vaihteli. Kuten Mikkonen osoittaa, Neuvostoliitossa oli yksittäisillä toimijoilla liikkumatilaa Stalinin kaudellakin. Stalinin kuoleman jälkeen ja Hruštšovin suojaan aikana järjestelmässä syntyi kuitenkin enemmän liikkumavaraa venyttää ideologisia ja poliittisia rajoja. Tästä lähtien voidaan puhua kulttuurivaihdosta vastavuoroisten vierailujen yleistyessä. Mikkonen on kuuleman mukaan jatkamassa mielenkiintoista Suomen ja Neuvostoliiton kulttuurisuhteiden kuvausta seuraavassa kirjassaan.

Meri Herrala, tutkijatohtori
Taideyliopiston Historiafoorumi, Helsinki